

**HUQUQ NORMALARINING IJTIMOYIY MUNOSABATLARNI
TARTIBGA SOLISHDAGI MEXANIZMLARI, ULARNING
TARKIBIY TUZILISHI VA AMALIYOTDA QO‘LLANISH
SAMARADORLIGI**

Sattorov Dilshod Yuldashevich

Ilmiy rahbar- bojxona instituti o‘qituvchisi

Shamsiddinova Ruxsora Otabek qizi

Bojxona instituti 1-kurs

125-guruh kursanti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola huquq normalarining jamiyatdagi tartibga soluvchi funksiyasini, ularning ichki mantiqiy tuzilishini hamda ijtimoiy munosabatlarni samarali muvofiqlashtirishdagi asosiy mexanizmlarini nazariy jihatdan tahlil qilishga bag‘ishlangan. Matnda huquq normalarining gipoteza, dispozitsiya va sanksiyadan iborat bo‘lgan tuzilishi batafsil ochib berilgan. Shuningdek, huquq normalarining amaliyotda qo‘llanish samaradorligini belgilovchi mezonlar va unga ta’sir etuvchi asosiy omillar, xususan, qonun ijodkorligi sifati, huquqni qo‘llash amaliyotining xolisligi va fuqarolarning huquqiy ongi darajasining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Huquq normalari, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, gipoteza, dispozitsiya, sanksiya, huquqiy mexanizm, amaliy samaradorlik, qonun ijodkorligi sifati, huquqiy ong, huquqiy madaniyat

Annotation: This scholarly article is dedicated to the theoretical analysis of the regulatory function of legal norms in society, their internal

logical structure, and the key mechanisms for the effective coordination of social relations. The text elaborately describes the structure of legal norms, which consists of a hypothesis, a disposition, and a sanction. Furthermore, the article explores the criteria for determining the practical effectiveness of legal norms and the main factors influencing it, particularly the quality of law-making, the impartiality of law enforcement practices, and the significance of citizens' level of legal consciousness.

Key words: Legal norms, regulation of social relations, hypothesis, disposition, sanction, legal mechanism, practical effectiveness, quality of law-making, legal consciousness, legal culture.

Davlat va jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida ijtimoiy tartibni saqlash, shaxslarning manfaatlarini o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash hamda xulq-atvor qoidalariga so'zsiz rioya etishni ta'minlash uchun huquq normalari zarur bo'lgan. Huquq normalari – bu davlat tomonidan belgilangan yoki sanksiyalashtirilgan, umummajburiy xulq-atvor qoidalarini bo'lib, ularning ijrosi davlatning majburlov kuchi bilan kafolatlanadi. Ular o'zining maxsus tartibga solish mexanizmlari orqali ijtimoiy munosabatlarga ta'sir ko'rsatadi va jamiyat hayotining barcha jabhalarida qonuniylilikni ta'minlaydi. Huquq normalarining nazariy asoslarini, ularning ichki tuzilishini va amaliy qo'llanish muammolarini o'rganish huquqiy tizimning uzluksiz ishlashini tushunish uchun muhimdir.

Huquq normasi o'zining tartibga solish funksiyasini amalga oshirishi uchun mantiqiy jihatdan mukammal tuzilishga ega bo'lishi lozimdir. Bu tuzilma, an'anaviy huquq nazariyasiga ko'ra, uchta asosiy

tarkibiy qismni o'z ichiga oladi. Birinchi qism **gipoteza** (shart) deb ataladi; u normaning amalga oshishi uchun zarur bo'lgan real hayotiy sharoitlar va faktik holatlarni ko'rsatadi, ya'ni normaning "agar..." degan qismidir[1]. Ikkinchi qism – **dispozitsiya** (qoida) – normaning markaziy elementi bo'lib, unda subyektlarning ruxsat etilgan, majburiy yoki taqiqlangan xulq-atvor qoidasi aniq ifodalanadi, bu normaning "unda..." degan qismi hisoblanadi. Dispozitsiya normaning ijtimoiy munosabatlarni bevosita tartibga solish mohiyatini o'zida mujassam etadi[2]. Uchinchisi – **sanksiya** (oqibat) – dispozitsiyada ko'rsatilgan qoida buzilgan taqdirda qo'llaniladigan salbiy huquqiy oqibatlar, ya'ni davlat majburlov choralarini belgilaydi, bu normaning "aks holda..." degan qismidir. Ushbu uchta elementning mantiqiy bog'liqligi normaning butun tartibga solish siklini ta'minlaydi.

Huquq normalarining ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi mexanizmlari murakkab va ko'p qirralidir. Bu mexanizmlar asosan huquqiy ta'sir ko'rsatish, huquqiy ta'minlash, ruxsat berish, majburlash va taqiqlash usullari orqali ishlaydi. Huquq normalari shaxslarning xulq-atvoriga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatib, ijtimoiy munosabatlarning istalgan modelini yaratadi, ularga huquqiy holatni (subyektiv huquqlar va yuridik majburiyatlar) beradi. Xususan, rag'batlantiruvchi normalar ijtimoiy foydali xatti-harakatlarni mukofotlash orqali ijobiy motivatsiyani shakllantirsa, majburlash mexanizmi esa, ayniqsa, sanksiya orqali, qonun buzilishi holatlarining oldini oladi va huquqiy javobgarlikning muqarrarligini ta'minlaydi[3].

Normaning amaliyotda qo'llanish samaradorligi normada nazarda tutilgan ijtimoiy maqsadlarga erishish darajasi bilan belgilanadi. Bu samaradorlikka ta'sir etuvchi omillar kompleks yondashuvni talab

qiladi. Eng avvalo, **qonun ijodkorligining sifati** muhimdir. Huquqiy hujjatlarning tili aniq, tushunarli bo'lishi, jamiyatning real ehtiyojlariga mos kelishi va yuridik texnika talablariga rioya qilinishi normaning samaradorligini oshiradi. Ikkinchidan, **huquqni qo'llash faoliyatining sifati** hal qiluvchi rol o'ynaydi. Sudlar, prokuratura organlari va boshqa huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar tomonidan normaning to'g'ri, adolatli va xolis qo'llanilishi huquqiy tartibotga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Uchinchidan, **fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyati darajasi** hal qiluvchi ahamiyatga ega. Agar jamiyatda huquqiy madaniyat yuqori bo'lsa, shaxslar qoidalarga majburlov tufayli emas, balki ularning ijtimoiy adolatlilikini anglagan holda ixtiyoriy rioya qiladilar. Bu esa o'z navbatida, huquq normalarining ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi samaradorligini keskin oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, huquq normalarining jamiyat uchun **maksimal darajadagi ijtimoiy samaradorlikka** erishishi o'ta murakkab va tizimli jarayon bo'lib, u yuridik tizimning uchta asosiy ustuni – **qonun ijodkorligi, huquqni qo'llash amaliyoti** va **huquqiy tarbiya** sohalarini uzluksiz takomillashtirishni taqozo etadi. Qonun ijodkorligida sifatiy o'zgarishlarga erishish, ya'ni qabul qilinayotgan normalarning ilmiy asoslanganligi, aniqligi, ziddiyatsizligi va jamiyatning real ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Gipoteza va uning normadagi funksiyasi haqida kengroq qarang: Qahramonov H.N. Huquq nazariyasi va davlat. – Toshkent: Adolat, 2023-yil (Sahifa: 150-155).

2. Dispozitsiyaning turlari (oddiy, murakkab, alternativ) va ularning ahamiyati haqida batafsil ma'lumot olish uchun: Boboyev A.X. Huquq tushunchasi va tizimi: Nazariy asoslar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018-yil (Sahifa: 87)
3. Huquqiy ta'sir ko'rsatish mexanizmlari tahlili uchun: Saidov A.Kh. Sravnitel'noe pravovedenie... – Moskva: Yurist', 2003-yil (Sahifa:50-55)
4. Qahramonov H.N. Huquq nazariyasi va davlat. – Toshkent: Adolat, 2023-yil
5. Boboyev A.X. Huquq tushunchasi va tizimi: Nazariy asoslar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018-yil
6. Saidov A.Kh. Sravnitel'noe pravovedenie (Osnovnie pravovie sistemi sovremennosti). – Moskva: Yurist', 2003-yil.